

# Spis treści

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Od autora                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 13 |
| 1. Brześć — brama Polesia                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 21 |
| W granicach Rusi, Litwy i Polski ● Unia brzeska ● Unici i dyzunici ● Wyspa najeżona wieżami ● Bitwa pod Brześciem ● Twierdza zamiast miasta ● „Ulice regularne, szerokie i długie” ● Pokój brzeski ● Proces brzeski ● Życie towarzyskie garnizonu ● Atmosfera jak ze „Sklepów cynamonowych” ● Wrzesień 1939 ● Ślady świetności brzeskiego dworca ● Dantejskie sceny na przejściu granicznym ● Przemysłowe sposoby ● Kościół Świętego Krzyża ● Brzeskie cerkwie ● Idziemy do twierdzy ● W rezerwacie historycznym ● Największy most wiszący w Rosji ● Brama Chełmska i Wyspa Szpitalna ● Zaginiony grób księdza Brzóska ● Męczennik za prawosławie                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |    |
| 2. Polesie Brzeskie                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 45 |
| Adiutant Kościuszki ● Potomkowie rzymskiego rycerza ● Pałac dla trzech rodzin ● „Ściągnęły z głębi Moskwy liczne korpusa...” ● Park na brzegu Leśnej ● Wspomnienie po Szujskich ● Stara cerkiew i pomnik ateisty ● Dwór w Hremiaczu ● Wołczyńskie znakomitości ● Rezydencja w Wołczynie ● Podwójny ślub ● Królewska wizyta ● Smutna ruina kościoła ● „Wyprawił mu car pogrzeb arcywspaniały” ● Strażnik królewskiego grobu ● Dziwne zlecenie wołczyńskiego proboszcza ● „Króla tu będziemy chować!” ● Niesławny powrót pomazańca ● „Zabieri swojego korola” ● Zmiana klimatu ● Trzeci pogrzeb Stanisława Augusta ● Na wołczyńskim cmentarzu ● Wysokie Litewskie ● Rodowa siedziba Sapiehów ● Nowa rezydencja ● Jeden z najpiękniejszych parków ● Za doliną Pulwy ● Kościół Św. Trójcy i kaplica św. Barbary ● Diarusz Marcina Matuszewicza ● Rodzinna miejscowość powstańczego dyktatora ● Partyzancka bitwa pod Mańczakami ● Opactwo cystersów w Wistyczach ● Oздrowienie Niemcewicz ● Pałac piecami słynący ● Dziwactwa księcia krajczego ● Pogoń za doktorem ● Radziwiłłowski harem ● Zaginiona rezydencja ● Kościół w Czarnawczycach |    |
| 3. Kobryń                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 85 |
| Odpust w Zbirogach ● Protoplaści Naczelnika ● Właściciele Siechnowicz ● Aleja Tadeusza Kościuszki ● „Jur” wyrwa się z okrażenia ● Rozprawa z grabieżcami ● Kościuszkowska cerkiew ● Zdzitowo ● Dąb Suworowa w Ateczyźnie ● Krupczyckie mauzoleum ● Bitwa pod Krupczycami ● Odwrót generała Sierakowskiego ● Ekonomia kobryńska ● Nieszczęścia Kobrynia ● Pierwsza porażka napoleończyków ● „Kontrakty” w Kobryniu ● Konterfekt Żyda-faktora ● Mickiewicz rywalem Traugutta o rękę Kościuszkówny ● II wojna światowa w Kobryniu ● Na kobryńskim rynku ● Siedziba słynnego                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |    |

wodza ● Wszędzie Suworow ● Kobryńskie świątynie ● Nagrobek Mickiewiczów ● Milicyjny monaster i Pomnik Zwycięstwa ● Stojąc na moście w Kobryniu ● Dzieje Kanału Królewskiego ● Na nowym cmentarzu

#### 4. Gdzie szumi Dewajtis 114

Trudno rozpoznać dawny kościół... ● Majątek Rodziewiczów ● Pierwsze próby sławnej pisarki ● Na komunistycznym indeksie ● Szczegóły zaginionego bezpowrotnie świata ● Lato 1915 ● „Kraj zalewało coraz dziksze wojsko” ● Obraz zwierzęcego, bezmyślnego pędu ● Działalność społeczna Marii Rodziewiczówny ● Opis hruszowskiego dworu ● Pod sowiecką okupacją ● Rozstanie z Polesiem ● Co zostało w Hruszowej? ● Miasteczko przedsiębiorczych Żydów ● Zabytki Antopola

#### 5. Gniazdo Wysłouchów 130

Facultas bibendi Wiktora Wysłoucha ● Piewca Polesia ● Rytuał pierwszego siewu ● Przy połowie wjunów ● Portret Profesora z Perkowicz ● „Ten pan był zawsze sprawiedliwy” ● Dwór Wysłouchów ● W lipowych alejach ● Rodowe mauzoleum ● Nieoczekiwany awans Drohiczyna ● Gafa pana starosty ● Jak „zawezwano” rabina ● Szpetne budynki w stylu radzieckim

#### 6. W poleskich dobrach Orzeszków 144

Poleskie lata wielkiej pisarki ● „Dwór w Ludwinowie po staroświecku rządzony...” ● Smętna kraina, bez wód przezroczystych...” ● Portret powstańczego wodza ● Koncentracja powstańców w Działkowiczach ● „Legionik kobiety” ● Zwycięska bitwa pod Horkami ● Rozsypka oddziału Traugutta ● Pod groźbą szubienicy ● Nowi właściciele Ludwinowa ● „Stary Rosjanin rozumiał nasze uczucia” ● Wieś pamięta Orzeszkową ● Krótkie dzieje zamczku w Bielinie ● W Lachowiczach i w Popinie ● Pozostałości rezydencji w Zakozielu ● Niezwykła kaplica ● Jedna z najpiękniejszych cerkwi Polesia

#### 7. Pod kopułami poleskich cerkwi 162

Cerkiewna typologia ● Poleskie wsie ● Kraj lasu, piasków, błota, ubogiego ludu ● Fundacje Puśłowskich w Chomsku ● Żaber, czyli Zabierz ● Krótka historia zamku Wiśniowieckich ● Jedyne zwycięstwo konfederatów barskich ● Hetman Ogiński przystępuje do walki ● Ładowicze i Opol ● Cerkiew w Drużyłowiczach ● Motolskie korzenie izraelskich polityków ● Etnograficzne ciekawostki Motola ● Dorobek Skirmuntów ● Tragiczny koniec dziedziców Mołodowa ● Smutne pozostałości wspaniałej rezydencji ● Największy ośrodek przemysłowy Polesia ● Dawna fabryka i egzotyczne drzewa ● Przodkowie wielkiego pisarza ● Jeszcze dwie cerkwie

#### 8. Janów Poleski 182

Jezuicki męczennik ● Pośmiertne wędrówki poleskiego świętego ● Ród wywodzący się od Dżyngis Chana ● Tysiąc rysunków Napoleona Ordy ● Piewca chwały minionej kultury ● Na rynku w Janowie ● Niezwykła procesja ● Stara morwa na grobie ● Ślady Ordów w Worocewiczach ● Zabytkowa droga ● Prawdziwie wielkopańska rezydencja ● Park pełen urody i tajemnic ● Pojezuicka kaplica ● Cerkiew w Duboi

## 9. Pińsk — poleska stolica

197

Złote czasy królowej Bony • Rzeź zbuntowanego miasta • „Ledwie domów kilkanaście zostało” • Zemsta Karola XII • Lobbing Mateusza Butrymowicza • Promocja według najnowszych wzorów • Carskie represje • XIX-wieczny rozkwit miasta • Jak na holenderskim płótnie • „Ja ne czelownik, ja Pynczuk” • Pińskie kontrakty • Flotylla wojenna z trzech motorówek • O włos stolica województwa • Ruch na pińskiej przystani • Jarmarki Poleskie • W walce z dwoma agresorami • Bitwa bolszewików z wieżą kościelną • Piętnaście minut na spakowanie • Brawurowa akcja „Ponurego” • Stolica meliorantów • Jeden z największych obszarów błotnych w Europie • „Poleszuk ubiera się wcale porządnie...” • „Kwiatuszki poleskie” • Skąd się wzięli Poleszucy? • „Lud najdziwniejszy w Europie” • Poleskie gusła i przesady • Białorusini, Małorusini czy „tutejsi”? • Spacer po Pińsku • Na miejscu dawnego zamku • Dwie dzielnice, dwa nastroje • Kolegium jezuickie • Monumentalne gmachy pośród bagien • Najciekawsza ulica • Pińska katedra • Siedziba Butrymowiczów • Najwyższy budynek miasta • Tu był Karolin • Albrechtów i Leszcze • Warto zajrzeć na piński bazar • Kolorowe domki w otoczeniu ogródków • Kto spoczywa na pińskim cmentarzu? • Majątek Zapole • Dwóch męczenników z Kupiatycz • Nad Jeziorem Horodyskim • Klasztor w Horodyszczu • Chrzest bojowy Flotylli Pińskiej

## 10. Prypeć

244

Przystań pełna egzotyki • Osobliwe skrzyżowanie dróg wodnych • Największy z dopływów Dniepru • Wspaniała oaza dzikiej przyrody • Torfowiska, łąki, lasy • Fauna prypeckiego rezerwatu • Wioska, w której zatrzymał się czas • „Bereże powiatu stolińskiego” • „Szeroko rozlała Prypeć swoje wiosenne wody” • Noc na Prypeci • Cmentarz u ujścia Styru • Święte miejsca Poleszuków • Współczesne Dziady w poleskiej głuszy • Pradawne rytuały na mogiłach bliskich • Amazonka w miniaturze

## 11. Wyprawa na Zajasiołdzie

260

Na własnych nogach • Polska „wyspa” na Zajasiołdziu • Siedmioletnia walka o sprawiedliwość • „Powstanie łohiszyńskie” • Królowa Polesia • Mała ojczyzna Adama Naruszewicza • Wielki projekt hetmana litewskiego • Słynna fabryka fajansów • „Wszystko jest tu na miarę telechańską” • Cenny zabytek budownictwa hydrotechnicznego • Na najdzikszym odcinku kanału • „Ziemie przecina szlak szeroki...” • Wygonoszcza • Drugie największe jezioro Polesia • Wycieczka na Bagno Pogonia • Karasiowa uczta • Tajemnicze Wiado i Tupice • W gościnie u poleskiego wilka • Odgłosy bagien • Przez Puszcę Wiadotupicką • Kolejka do Telechan • Bagna po obu stronach, a droga niknie • Legendarna wieś Mitrycze • W poszukiwaniu przewodnika • „Cicha płaszczyna pustyni błotnej” • Ostatni mieszkańcy Mitrycz • Nad Jeziorem Sporowskim • Szczupaki same skaczą do łodzi • Dziwni mieszkańcy Kokorycy • Odwieczne gniazdo Szyrmów • Szacowna historia Zdzitowa • Partyzancka bitwa

## 12. Przez Zarzecze na Zahorynie

293

„Rzeki rozlewają się kręto i leniwie” • Łodzią pod drzwiami dworu • We wspomnieniach rosyjskiego poety • Antropologiczna zagadka Kołb • Wodny la-

birynt między Prypecią a Styrem ● Bóg wie, w którym kierunku płynie woda ● Dwie walki oddziału Traugutta ● Z mieszczan w chłopów ● Garncarze z Horodna ● Uroczysko Zamkowiszczce ● Początki Stolina ● Miasto na nadhoryńskiej skarpie ● Stoliński kiermasz ● Majątek Mankiewicz ● Wspaniałe urządzone apartamenty ● Trudno uwierzyć, że nie został żaden ślad ● Pięć kilometrów wezbranej rzeki

### 13. Błota Olmańskie

311

Największa posiadłość ziemską II Rzeczypospolitej ● Niedoszły Park Natury ● Armia Radziecka ratuje przyrodę ● Bagna, które nie mieszczą się na mapie ● Na przełaj przez poleskie mokradła ● Jezioro Zasumińskie Wielkie ● Czarna, zda się bezdenna woda ● Poleski „Charon” ● Odkrywamy relikty tundry ● Barcie na śródbagiennych ostrowach ● Sposób na niedźwiedzia ● Przez lasy uroczyska Zasuminy ● Setki zwęglonych, sterczących ku niebu pni ● W sercu najdzikszego obszaru w Europie ● Rezerwat „Bagna Olmańskie” ● „Coś niesamowicie groźnego tchnęło z tych obszarów” ● Zdziwiająca różnorodność bagiennej roślinności ● Piętnaście kilometrów do „suchego ładu”! ● Gulgot tokujących cietrzewi ● Wyprawa do uroczyska Bohatyr ● Wsłuchując się w odgłosy bagien ● Finisz po pas w wodzie

### 14. Puszcza olchowa nad Lwą

334

Wilkołaki, lesowiki i wodziani ● Bitwa pamiętana po trzystu latach ● Hydrogliserem po puszczańskich wodach ● „Głowy w dół” — ryczy sternik ● Legendarna puszcza olchowa ● Tysiące złocistych kaczeńców ● Nieoczekiwany koniec rzeki ● Mozolny odwrót ● Biwak na nasypie wąskotorówki ● Angielski generał w poleskiej głuszy ● „Był bardziej polski od Polaków” ● Niewielka wysepka otoczona wodą i lasem ● „Wracałem z Anglii w porze pęknięcia lodów” ● Jak odnaleźć główny nurt? ● Szalony taniec Horynia ● Letnia osada dla... świń ● Ząb mamuta w nadbrzeżnej skarpie

### 15. Dawidgródek i Turów

352

Twarda ręka Janusza Radziwiłła ● Dawidgródeckie buty z cholewami ● Znowu potomkowie Tatarów ● Atmosfera sennej kresowej miejsciny ● Straszne przeżycie recepcjonistki ● Góra Zamkowa ● Dzieje dawidgródeckiego zamku ● Miasto pomiędzy trzema odnogami Horynia ● Jedna z najcenniejszych cerkwi na Polesiu ● Zabytkowy cmentarz w Chorsku ● „Szlachta tu nie byle jaka” ● Inny typ cerkwi ● Remel ● Wilemicze i Olpień ● Wielkie skupisko szlachty zagrodowej ● Rurykowicze w walce o władzę ● Czterdzieści cerkwi średniowiecznego Turowa ● Klasyk literatury staroruskiej ● W ręku kniaziów Ostrogskich ● Osiemnastowieczna afera gospodarcza ● Zeznania Romana Rogińskiego ● Walki polsko-bolszewickie ● Armia generała Bałachowicza ● Słynny watażka zdobywa Turów ● Kilkudniowa „niepodległość” Białorusi ● „Pokochacie Turów za jego niezwykłą ciszę” ● Bajkowy koloryt miasteczka ● Fundamenty cerkwi i monumentalny pomnik ● Cmentarz Boryso-Glebski ● Legendarna studnia o trzech dnach ● Pomnik cara na Placu Czerwonym ● Krzyże, które przypłynęły rzeką ● Przedmieścia „wielkiego Turowa”

### 16. W sercu Polesia

386

Czołgi zarośnięte drzewami ● Futory Merlińskie ● Pszczelarstwo transgraniczne ● Taniec lelków kozodojów ● Torfowisko jak przysypane śniegiem ●

Słonka z pisklęciem w łapach ● Czarne pnie sosen na krwawej plamie mchu  
 ● Po obu stronach dziki, bezkresny mszar ● Kąpiel w mokrych torfowcach  
 ● Dzierżyński na krańcu cywilizacji ● Puszczańska rzeka ● Bardzo poleski  
 obrazek ● Uroczysko Kołki ● Most jak w krajach tropikalnych ● Poleskie  
 techniki rybackie ● Kolacja „po polesku” ● Krzyże jak wiejskie baby

## 17. Prypecki Park Narodowy 404

„Łosie brodate, rysie bystre i wilki żarłoczne” ● Sto kilometrów lasów i bagien ●  
 Prawdziwe królestwo ptaków ● Obserwacje generała Żylińskiego ● Poleszycy  
 głębokiego Polesia ● Ogromna różnorodność typów bagien ● Kaczeńce jarzyły  
 się niczym płonące znicze ● Szczupaki grasują w kurniku ● W poleskiej  
 mini-zagrodzie ● Szalejąca roślinność na nadprypeckich łąkach ● Łąki —  
 jakąż bujność i różnorodność! ● Przeprowadzenie przez Prypeć

## 18. W Dereszewiczach i gdzie indziej 417

Dziedzice Dereszewicz... ● ...I ich goście ● Podchody do głuszcza ● „Niedź-  
 wiedź o charakterze złośliwym” ● Dereszewicka rezydencja ● „Prypeć cudna  
 o każdej porze roku i dnia” ● Sąsiedzi plądrują pałac ● „Każdy brał i wynosił,  
 co miał pod ręką” ● Skarpa nad Prypecią ● Domena Olelkowiczów i Chodkie-  
 wiczów ● Ludność o typie wybitnie tatarskim ● „Różnorodność ryb złapanych  
 była wielka” ● Miasto na wysokiej skarpie ● Do cerkwi na piwo ● Dawna  
 molenna staroobrzędowców ● Setki krzepkich dębów ● Skryhałów

## 19. Mozyrz i Polesie Mozyrskie 435

Siedziba starostwa grodowego ● Jak szturmowano Mozyrz ● Pogromca Kozak-  
 ów ● „Bitwa morska” pod Czarnobylem ● „Bunt” oddziałów Bałachowicza  
 ● Murowane budynki należały do rzadkości ● Chlubny wyjątek w radziec-  
 kiej architekturze ● Zespół pobernardyński ● Cystersi w Ciemnej Dolinie ●  
 Fabryka mebli w klasztorze ● Kościół św. Michała Archaniola ● Okolice Mo-  
 zyrza ● Luksusy na rzecznych statkach ● Rezydencja w Barbarowie ● Okazy  
 z barbarowskiej oranżerii ● „Horwattowie nie mieli ani rasy, ani urody” ●  
 Widok na dolinę rzeki ● Na granicy strefy wysiedlenia ● „Bardzo piękny pałac  
 murowany” ● Brama z dorycką kolumnadą ● Trzecia rezydencja Horwattów  
 ● Równi Habsburgom

## 20. Cień Czarnobyla 458

Gwóźdź do trumny imperium ● Największa katastrofa jądrowa w historii ● Ci,  
 którzy ucierpieli ● Nie stwierdzono zaburzeń genetycznych ● „Samosioły”  
 i „bieżeńcy” ● Rezerwat radiacyjny ● Czy w „zonie” jest niebezpiecznie? ●  
 Panorama Grzędy Mozyrskiej ● Przez meandry Prypeci ● Nie ma wielogłowych  
 łosi ● Poczarnobylskie zmiany ekologiczne ● Miejscem najbardziej ożywionym  
 wydaje się cmentarz ● Krajobraz afrykańskiej sawanny ● Szczygłowa Góra ●  
 Dzikie buszuja w obejściach ● Spotkanie z czaplami białymi

## 21. Poleskie ostatki 475

Najstarsze ślady człowieka na Białorusi ● Gród z X wieku ● Napastnicy nie  
 tknęli cudownego obrazu ● „Dwie drogocenne świętości” ● „Oto jakimi środ-  
 kami osiągnęli jezuiti swe cele...” ● Jarmark ● Zespół pojezuicki  
 w Jurawiczach ● ~~Można zobaczyć~~ ● Obiad z prawosławnym władcyką

22. Na transpoleskich magistralach 498

23. Kosów, Mereczowszczyzna i Bereza 536

Literatura 565

Wykaz ilustracji 575

Skorowidz nazw geograficznych 593

**WILHELM RICHARDSON CRISP**